

Προσεγγίζοντας δημογραφικά την ιστορία της υγείας: το παράδειγμα των Bills of Mortality

Αλέξανδρος Αηδονίδης

Ιστορικός,
Υποψήφιος Διδάκτορας
Ιονίου Πανεπιστημίου

Λέξεις-κλειδιά

Ιατρική, δημογραφική, ιστορία, Λονδίνο,
18ος αιώνας, πανώλη, Bills of Mortality

Υπεύθυνος Επικοινωνίας:

Αλέξανδρος Αηδονίδης
alexaitonitis@gmail.com

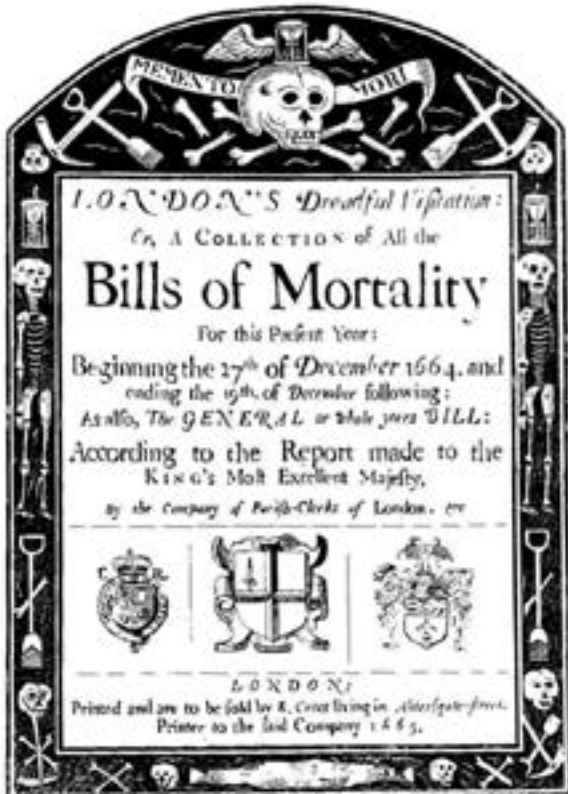
Περίληψη

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη των προβλημάτων και των προκλήσεων τα οποία είναι πιθανό να εμπεριέχονται στη δημογραφική μελέτη μιας ιατρικής πηγής του παρελθόντος. Ως παράδειγμα χρησιμοποιούνται τα Bills of Mortality, δηλαδή η εβδομαδιαία στατιστική καταγραφή των θανάτων των εκκλησιαστικών ενοριών του Λονδίνου του Ηνωμένου Βασιλείου, για το διάστημα των ετών 1657-1758. Μέσα από τη μελέτη των στοιχείων που μας παρέχουν τα Bills of Mortality, θα προσεγγίσουμε τα ζητήματα της θνησιμότητας, των αιτιών θανάτου και των ηλικιακών ομάδων, ενώ θα αναφερθούμε ιδιαίτερα στην επιδημία της Μεγάλης Πανώλης του 1665/66 του Λονδίνου, η οποία, όπως υποδηλώνει και το όνομά της, αν και σχετικά σύντομη σε διάρκεια, ήταν ιδιαίτερα σφοδρή όσον αφορά τον αριθμό των θυμάτων.

Ιστορική Δημογραφία και Ιατρική

Η Ιστορική Δημογραφία, επιστημονικό αντικείμενο που αναπτύχθηκε στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, εξετάζει την κατάσταση και την εξέλιξη των ιστορικών πληθυσμών, ενώ ταυτόχρονα αναζητά τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους πληθυσμούς και το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αυτοί υφίσταντο. Οι επιστήμες της Ιατρικής και της Ιστορικής Δημογραφίας συναντώνται στο πεδίο της μελέτης και κατανόησης αναπόφευκτων βιολογικών φαινομένων του ανθρώπινου είδους, όπως η νοσηρότητα και η θνησιμότητα, καθώς και στη συχνότητα εμφάνισης αυτών των παραμέτρων μέσα στο χώρο και το χρόνο, υποδεικνύοντας την άμεση σχέση που υπάρχει μεταξύ της υγείας και της σύνθεσης του πληθυσμού.

Η διαχρονική μελέτη αυτών των βιολογικών φαινομένων γίνεται μέσα από την καταγραφή των παραμέτρων τους σε ατομικό επίπεδο, όταν και εκεί όπου αυτές είναι καταγεγραμμένες - δηλαδή: στα Ιστορικά Αρχεία των Δήμων και των Κοινοτήτων, στα Ληξιαρχεία, στα αρχεία των Εκκλησιών και φυσικά στα αρχεία των Νοσηλευτικών και Υγειονομικών Ιδρυμάτων. Απώτερος σκοπός των μελετών, μέσα από τη δημιουργία και την επεξεργασία ψηφιακών βάσεων δεδο-

(εικόνα 1)

μένων, είναι ο εμπλουτισμός της ιστορίας της Ιατρικής με την καταγραφή των νοσημάτων και της θνησιμότητας κατά το εγγύς παρελθόν, η μελέτη και η κατανόηση των αιτιών τους μέσα στο χώρο και στο χρόνο, και ενδεχομένως και η συμβολή στην πρόληψή τους στο μέλλον.

Ωστόσο, στη μελέτη των ιστορικών αρχείων και των ιατρικών, ανακύπτουν συχνά δυσκολίες, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στην ερμηνεία (και κατ' επέκταση και στην αναγωγή στη σύγχρονη μας εποχή) εννοιών και ορολογιών του παρελθόντος. Σε ένα δευτερεύον επίπεδο, δυσκολίες παρουσιάζονται και στην ταύτιση της μεθοδολογίας της κατηγοριοποίησης των δημογραφικών χαρακτηριστικών και των ιατρικών δεδομένων ενός πληθυσμού, ανάμεσα στις πρακτικές που εφαρμόζονταν κατά το παρελθόν και στις σημερινές επιταγές των ποσοτικών αναλύσεων. Έχοντας υπόψη μας τις δυσχέρειες αυτές που μπορεί να αναδυθούν κατά τη διαπραγμάτευση μιας ιστορικής πηγής εντός του ιατροδημογραφικού πλαισίου έρευνας, θα εξετάσουμε κάποια από τα θέματα που προέκυψαν κατά τη μελέτη των στοιχείων που εμπεριέχονται στα Bills of Mortality, δηλαδή της εβδομαδιαίας στατιστικής καταγραφής της θνησιμότητας των εκκλησιαστικών ενοριών του Λονδίνου του Ηνωμένου Βασιλείου, για το διάστημα των ετών από το 1657 έως και το 1758.

Τα Bills of Mortality

Η αφορμή για τη δημιουργία ενός εβδομαδιαίου καταλόγου καταγραφής των θανάτων στις ενορίες του Λονδίνου ξεκίνησε στα μέσα περίπου του 16ου αιώνα, εξαιτίας των επιδημιών Πανώλης που έπλητταν συχνά την Αγγλία (εικόνα 1). Από το 1570 τα Bills of Mortality ξεκίνησαν να καταγράφουν και τις βαπτίσεις των ενοριών του Λονδίνου, ενώ η συστηματική – εβδομαδιαία πλέον – έκδοσή τους ξεκινά από το έτος 1602. Από το 1629 ξεκινούν να αναφέρονται και οι αιτίες θανάτου, και από το 1728 και οι ηλικιακές ομάδες των θανόντων συνολικά.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα Bills of Mortality κατέγραφαν τις ταφές που τελούνταν στις ενορίες του Λονδίνου και όχι τους θανάτους που συνέβαιναν. Σε συνδυασμό μάλιστα με τη μη καταγραφή ταφών που τελούνταν σε προαστιακά νεκροταφεία, τη μη κάλυψη έξω-συνοικιακών περιοχών του Λονδίνου, καθώς και τη μη καταγραφή των ταφών των Καθολικών και άλλων θρησκειών πέρα της Αγγλικανικής, τα Bills of Mortality δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ακριβώς ως «τέλεια». Επιπλέον, τα στοιχεία τα οποία ανέφεραν εβδομαδιαία οι αγγλικανικές ενοριακές εκκλησίες του Λονδίνου, δεν χαρακτηρίζονταν πάντοτε και ως αξιόπιστα.

Η έκδοση των Bills of Mortality ξεκινά να φθίνει σε συστηματικότητα από το 1819, για να σταματήσει οριστικά το 1858. Πλέον την επίσημη καταγραφή των θανάτων είχε αναλάβει το “General Register Office” (δηλαδή η αντίστοιχη Στατιστική Υπηρεσία του Ηνωμένου Βασιλείου), και το οποίο αντλούσε τα στοιχεία της θνησιμότητας από τα πιστοποιητικά θανάτου και όχι από τις ταφές των εκκλησιών.

Θνησιμότητα

Εξετάζοντας επιλεκτικά ορισμένες από τις πληροφορίες που μας παρέχουν τα στοιχεία των Bills of Mortality, θα ξεκινήσουμε με τη μελέτη της συνολικής θνησιμότητας ανά έτος για το χρονικό διάστημα το οποίο διαπραγματευόμαστε (1657-1758). Όπως φαίνεται και στην εικόνα 2, οι θάνατοι στο Λονδίνο κατά το διάστημα αυτό, παρουσιάζουν μια ομαλή – ελαφρώς ανιούσα – τάση, με μικρές απότομες αυξήσεις ανά σχετικά τακτά χρονικά διαστήματα, και οι οποίες αυξήσεις αποτελούν ενδείξεις επιδημιών ή άλλων ατυχών γεγονότων.

Το έτος το οποίο ξεχωρίζει, καθώς ξεφεύγει εντελώς από τα τυπικά πλαίσια διακύμανσης της θνησιμότητας για το υπό εξέταση χρονικό διάστημα, είναι το 1665, το έτος δηλαδή κατά το οποίο ξέσπασε η επιδημία της Μεγάλης Πανώλης του Λονδίνου. Όπως βλέπουμε, οι θάνατοι κατά τη μεγάλη αυτή επιδημία εκτινάσσονται. Οι συνολικές ταφές κατά το έτος 1665 φτάνουν τις 97.306, εκ των οποίων οι 68.596 οφείλονταν στη βουβωνική πανώλη, για να επανέλθουν πάλι στα τυπικά τους πλαίσια κατά το έτος 1666.

Θα μπορούσαμε με σχετική ασφάλεια να εικάσουμε, ότι οι πραγματικοί θάνατοι που οφείλονταν στην

πανώλη κατά την επιδημία του 1665/66, ήταν περισσότεροι. Ωστόσο, είτε για λόγους άγνοιας, είτε για λόγους σκοπιμότητας, και ας μην ξεχνάμε ότι κατά τη διάρκεια της επιδημίας αυτής στο Λονδίνο επικρατούσε μια χαοτική κατάσταση, πολλοί θάνατοι μπορεί να δηλώθηκαν με διαφορετικό αίτιο. Αυτό είναι κάτι το οποίο δεν πρέπει να μας ξενίζει. Ακόμη και σήμερα, σε μια εποχή που θέλουμε να πιστεύουμε ότι ο κόσμος μας λειτουργεί σωστά οργανωμένος, πολλοί θάνατοι δηλώνονται με διαφορετική από την πραγματική αιτία - ιδίως εάν πρόκειται για θανάτους οι οποίοι δεν επήλθαν εντός κάποιου νοσηλευτικού ιδρύματος.

Αιτίες Θανάτου

Ωστόσο, και για να επιστρέψουμε στο Λονδίνο του 17ου αιώνα, η πανώλη ήταν μία ασθένεια “εύκολα” αναγνωρίσιμη λόγω των συμπτωμάτων της, για αυτό και διατυπώνεται ευθέως στις περιγραφές των αιτιών θανάτου στα Bills of Mortality. Αντίστοιχα και για αρκετές άλλες ασθένειες, η περιγραφή τους είναι ξεκάθαρη και “άμεση” στους καταλόγους των αιτιών θανάτων, έστω και με την ονομασία της εποχής. Για παράδειγμα, η ονομασία “licked by a mad dog” αναφέρεται στο θάνατο από λύσσα, ενώ η ονομασία “french rox”, δηλαδή “γαλλική επιδημία” ή λίγο πιο ελεύθερα “γαλλική μαστιγιά”, αναφέρεται στους θανάτους που οφείλονταν στη σύφιλη.

Όμως, εάν η ιατρική επιστήμη ήταν ακόμη αβέβαιη για πολλές από τις αιτίες θανάτου, οι συντάκτες των Bills of Mortality ήταν ακόμη πιο ανεπίγνωτοι. Ως αποτέλεσμα κάποιες αιτίες θανάτου που συναντώνται, είναι συχνά ασαφείς ή και αλλόκοτες. Για παράδειγμα, η ονομασία “blasted”, που σημαίνει “καταραμένος” ή “αναθεματισμένος”, μπορεί να αναφέρεται σε οποιαδήποτε λοιμώδη ασθένεια. Τουλάχιστον όμως στην περίπτωση αυτή, μπορούμε να κατατάξουμε την αιτία θανάτου στην κατηγορία των λοιμωδών νοσημάτων. Τα πράγματα δυσκολεύουν περισσότερο στην περίπτωση της ονομασίας “evil”, η οποία θα μπορούσε να αποδοθεί στα ελληνικά με τη λέξη “κακό”. Η περιγραφή της ασθένειας είναι πολύ γενική, και θα μπορούσε πιθανότατα να αναφέρεται σε σωματικούς πόνους ή και άλλα σωματικά συμπτώματα που οφείλονται σε ψυχοπάθειες. Ένα ακόμη ενδιαφέρον παράδειγμα είναι η ονομασία “died for want”, δηλαδή “θάνατος από έλλειψη” και αποτελεί περισσότερο μία λογοτεχνική έκφραση που σχετίζεται με έναν ανούσιο θάνατο. Μπορεί να οφείλεται για παράδειγμα σε έλλειψη τροφής, ή να αναφέρεται σε ένα θάνατο που δεν έπρεπε να συμβεί – ή αυτό που λέμε στα ελληνικά “πήγε άδικα...”

Προκειμένου να καταλάβουμε, ή έστω να εικάσουμε σε ποια πραγματικά ασθένεια αναφέρονται αυτές οι ονομασίες, οφείλουμε να ανατρέξουμε στο γενικότερο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο της εποχής, διασταυρώνοντας τες και με άλλες τυχόν διαθέσιμες πηγές της εποχής, δίχως βέβαια πάντοτε να είναι απαραίτητο ότι θα καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα.

Ηλικιακές Ομάδες

Περνώντας πολύ σύντομα στην εξέταση των ηλικιακών ομάδων των θανόντων για τα έτη που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, δηλαδή για τα έτη 1728 έως 1758, παρατηρούμε, όπως φαίνεται και στην εικόνα 3, ότι η παιδική θνησιμότητα είναι ιδιαίτερα υψηλή. Οι θάνατοι κάτω των δύο ετών κυμαίνονται κατά μέσο όρο στο 36,4% επί του συνόλου των θανάτων. Μαζί με τους θανάτους των ηλικιών 2 έως 4 ετών, ο μέσος όρος ανεβαίνει μάλιστα στο 45%.

Ένα πρόβλημα το οποίο ανακύπτει εδώ είναι ότι με το διαχωρισμό αυτό των ηλικιών δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τα ποσοστά της βρεφικής θνησιμότητας, τους θανάτους δηλαδή για τις πρώτες 365 ημέρες ζωής, πόσο μάλλον τα ποσοστά νεογνικής και μετά-νεογνικής θνησιμότητας, έννοιες οι οποίες ήταν «άγνωστες» ακόμη κατά τον 18ο αιώνα. Ωστόσο έμμεσες πληροφορίες για τη βρεφική θνησιμότητα μπορούμε να εξάγουμε από τις αιτίες θανάτου. Για παράδειγμα, η αιτία “chrisomes” η οποία αναφέρεται ουσιαστικά στα αβάπτιστα παιδιά, υποδεικνύει θάνατο πριν κλείσει ένας μήνας ζωής. Αντίστοιχα η αιτία “teeth” αναφέρεται στα βρέφη τα οποία δεν είχαν εμφανίσει ακόμη δόντια, οπότε με μία σχετική επιφύλαξη θα μπορούσαμε να την τοποθετήσουμε στη μετα-νεογνική θνησιμότητα (εικόνα 4).

Πανώλη 1665/1666

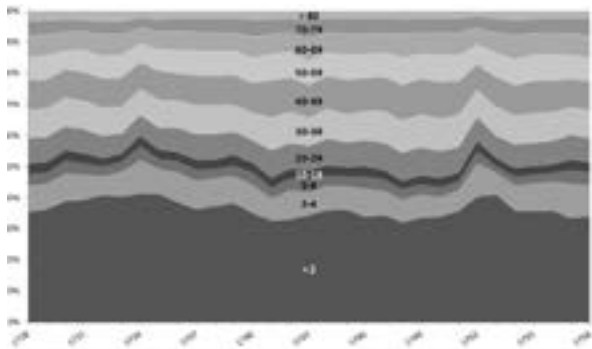
Επιστρέφοντας στην επιδημία της Μεγάλης Πανώλης του 1665/66, βασιζόμενοι στις αναφορές των Bills of Mortality για τους θανάτους από την πανώλη ανά ενορία, δημιουργήσαμε ένα χάρτη εντάσεων επάνω σε ένα σχεδιάγραμμα που απεικονίζει τις ενορίες του περιτοχισμένου Λονδίνου όπως αυτές ήταν διαμορφωμένες κατά την εποχή της επιδημίας και πριν η Μεγάλη Φωτιά του 1666 ανοικοδομήσει αναγκαστικά μεγάλο μέρος του Λονδίνου (εικόνα 5). Με το αχνό γκριζό χρώμα φαίνονται τα σημεία στα οποία η πανώλη άφησε τα λιγότερα σχετικά θύματα, και φτάνοντας με διαβάθμιση μέχρι το μαύρο χρώμα, που αντιπροσωπεύονται οι ενορίες με τα περισσότερα αναλογικά θύματα της επιδημίας.

Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται ότι οι ενορίες με τη μεγαλύτερη έκταση είχαν και το μεγαλύτερο αριθμό θυμάτων, κάτι το οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως φυσιολογικό. Τα όρια της κάθε ενορίας όμως εντός των τειχών του Λονδίνου δεν καθορίζονταν από φυσικά ή τεχνητά σύνορα, αλλά υπάκουαν σε διοικητικές καταμήσεις - όπως συμβαίνει άλλωστε και σήμερα με τις ενορίες των εκκλησιών. Ξεφεύγοντας λοιπόν από τη λογική των νοητικών αυτών συνόρων, ας αντιπαραθέσουμε επάνω στο χάρτη εντάσεων ένα τοπογραφικό εποχής του Λονδίνου, της αντίστοιχης περιόδου. Με αυτό τον τρόπο έχουμε πλέον μία εικόνα του αντίκτυπου της επιδημίας επάνω στον πολεοδομικό ιστό της πόλης (εικόνα 6).

Η εξέταση μέσα από αυτή τη νέα οπτική μας απο-

(εικόνα 2)

(εικόνα 3)

(εικόνα 4)

καλύπτει ορισμένα σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Για παράδειγμα, μία ενορία στις όχθες του Τάμεση στην οποία συναντάμε λιμενικές εγκαταστάσεις και κτίρια-αποθήκες, έχει μικρή μεν εδαφική έκταση, αλλά ταυτόχρονα και υψηλά σχετικά αριθμό θυμάτων από την πανώλη. Σε ένα δεύτερο επίπεδο όμως, οι ενορίες οι οποίες βρίσκονται στη μέση του βόρειου τείχους του Λονδίνου, ενώ παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλό αριθμό περιπτώσεων θανάτων από την πανώλη, στην τοπογραφική απεικόνιση παρουσιάζονται ως αραιά οικοδομημένες. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα δημογραφικά δεδομένα, όπως η πυκνότητα του πληθυσμού, της περιοχής ή και το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού εφόσον μάς είναι διαθέσιμο, είναι απαραίτητα προκειμένου να εξηγήσουμε τέτοιου είδους φαινόμενα, ή ακόμη και για να ελέγξουμε και την αξιοπιστία των πηγών μας.

(εικόνα 5)

(εικόνα 6)

Συνοψίζοντας

Στη δημογραφική μελέτη λοιπόν της ιστορίας της υγείας, καλούμαστε ουσιαστικά να εισέλθουμε στο πνεύμα του κάθε ιστορικού πληθυσμού που εξετάζουμε, και να αναπαραστήσουμε μία ολόκληρη εποχή. Συχνά, η μελέτη αποκλειστικά και μόνο της πηγής μας, δεν μπορεί να μας δώσει τις απαιτούμενες απαντήσεις. Απαιτείται η μελέτη, και πάνω από όλα η κατανόηση, της νοοτροπίας και των αντιλήψεων της εκάστοτε κοινωνίας, καθώς κανένα ιστορικό τεκμήριο δεν είναι ποτέ αποκομμένο από την εποχή του. Στο πλαίσιο αυτό λαμβάνονται υπόψη η πληθυσμιακή σύνθεση φυσικά, μαζί με τις συνήθειες της ιατρικής επιστήμης, αλλά είναι απαραίτητος ο συνδυασμός της μελέτης και των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, όπως για παράδειγμα το γεωγραφικό και το κλιματολογικό τοπίο, ή οι οικιστικές συνθήκες και το επίπεδο διαβίωσης, με απώτερο σκοπό μας μία ολοκληρωμένη δημογραφική προσέγγιση.

Summary

The purpose of this study is to highlight the problems and challenges which are likely to be included in a demographic study of a medical source of the past. As an example we use the Bills of Mortality, the weekly statistical records of deaths of the ecclesiastical parishes of London in the United Kingdom, for the years 1657-1758. Through the study of the elements that the Bills of Mortality provide us, we will approach the issues of mortality, causes of death and also age groups, while we will refer particularly to the outbreak of the Great Plague of London during 1665/66, which as the name suggests, though relatively brief in duration, was especially severe in terms of the number of victims.

Keywords

Medical, demographic, history, London, 18th century, plague, Bills of Mortality

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

1. *A collection of the yearly Bills of Mortality from 1657 to 1758 inclusive*, εκδ. A. Millar, Λονδίνο 1759.
2. *London Parishes: Containing the Situation, Antiquity, and Rebuilding of the Churches Within the Bills of Mortality*, εκδ. B. Weed, Λονδίνο 1824.
3. Roy Porter, *London: A Social History*, εκδ. Penguin, Λονδίνο 2000.
4. Carlo M. Cipolla, *Η Ευρώπη πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση, Κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, μετάφραση Πέτρος Σταμούλης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
5. E.M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, μετάφραση Τάσος Δαρβέρης, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006 (δ' έκδοση)